

Sławomir Józwiak

Pobyty dygnitarzy Zakonu Krzyżackiego z Reszy w Prusach a czas utworzenia baliwatów-kamer wielkich mistrzów w XIV wieku

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 157-163

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Sławomir Józwiak

Pobyt dygnitarzy Zakonu Krzyżackiego z Rzeszy w Prusach a czas utworzenia baliwatów-kamer wielkich mistrzów w XIV wieku

Od pewnego czasu w nauce toczy się spór dotyczący czasu przekształcenia niektórych komturstw ziemskich (baliwatów) w prowincjach Zakonu Krzyżackiego w Rzeszy w tzw. baliwaty-kamery wielkich mistrzów. Były to terytorialne jednostki administracyjne, których zarządcy podlegali bezpośrednio zwierzchnictwu najwyższych dygnitarzy Zakonu rezydujących w Prusach, a każda z nich musiała określoną sumę z ich dochodów regularnie przekazywać do kasy (kamery) wielkomistrzowskiej.

Niektórzy badacze są zdania, że proces przekształcania pewnych terytorialnych jednostek administracyjnych w prowincji niemieckiej w baliwaty-kamery wielkich mistrzów miał miejsce jeszcze przed przeniesieniem siedziby najwyższego zwierzchnika Zakonu do Malborka, a więc przed 1309 r.¹ Inni uważają, że utworzono je bezpośrednio po 1309 r.² Wreszcie niektórzy badacze są zdania, że moment tworzenia baliwatów-kamer wielkomistrzowskich został zapoczątkowany w połowie lat dwudziestych XIV w. (rządy Wenera von Orseln)³.

Stosunkowo najłatwiejszy do odworzenia jest proces przekształcania komturstwa ziemskiego Czech i Moraw, podległego przed 1309 r. krajowym mistrzom pruskim, w baliwat-kamerę podporządkowaną wielkim mistrzom. Zachowane źródła z XIII i początku XIV w. nie pozostawiają żadnej wątpliwości co do tego, że między 1233 a 1309 r. ta jednostka krzyżackiej administracji terytorialnej podlegała zwierzchnictwu pruskich mistrzów krajowych⁴. Jeszcze

1 D. Wojtecki, *Studien zur Personengeschichte des Deutschen Ordens im 13. Jahrhundert*, Wiesbaden 1971, s. 20 i n.; H. Limburg, *Die Hochmeister des Deutschen Ordens und die Ballei Koblenz*, Bad Godesberg 1969, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 8, ss. 31—41.

2 Zwłaszcza U. Nieß, *Hochmeister Karl von Trier (1311—1324). Stationen einer Karriere im Deutschen Orden*, Marburg 1992, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 47, s. 168 i n. Ostrożniejsze stanowisko w tej sprawie przyjął ostatnio J.-E. Beuttel. Uznał on, że tworzenie baliwatów-kamer wielkich mistrzów było procesem stopniowym. Najpierw być może najwyższym zwierzchnikom Zakonu podporządkowywano niektóre prowincje (jak np. Czechy i Morawy po 1309 r., wyłączone spod władzy pruskich mistrzów krajowych), a potem dopiero z czasem przekształcano te jednostki administracyjne w kamery — J.-E. Beuttel, *Der Generalprokurator des Deutschen Ordens an der römischen Kurie*, Marburg 1999, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 55, s. 499 i n.

3 A. Sielmann, *Die Verwaltung des Haupthauses Marienburg in der Zeit um 1400*, Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins 1921, Bd. 61, ss. 41—43; K. Miltzer, *Die Entstehung der Deutschordensballeien im Deutschen Reich*, Marburg 1981 [wyd. 2], Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 16, s. 147 i n.

4 *Codex Diplomaticus Warmienseis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, hrsg. v. C. P. Woelky u. J. M. Saage, Bd. 1, Mainz 1860, nr 111, s. 29 (regest); *Preußisches Urkundenbuch*, hrsg. v. R. Philippi [i in.], Königsberg-Marburg 1882—2000 (dalej: Pr. Ub.), Bd. 1, Th. 2, nr 724, nr 726; M. Löwener, *Die Einrichtung von*

1 maja 1304 r. margrabia Burchard von Brandenburg zastawił „fratribus Conrado magistro Prusie et Johanni commendatori provinciali per Boemiam et Moraviam” za 60 kop groszy praskich połowę niemożliwej dziś do lokalizacji wsi „Ruchwytz” w Czechach⁵. Treść tego dokumentu nie pozostawia wątpliwości co do zwierzchnictwa pruskich mistrzów krajowych nad tym komturstwem ziemskim. Nie wiadomo niestety, jak kształtowała się jego podległość administracyjna bezpośrednio po 1309 r., tj. po przeniesieniu głównej siedziby władz Zakonu do Malborka. Ulrich Nieß skłonny był przyjmować, że wówczas komturstwo ziemskie Czech i Moraw automatycznie stało się kamerą-baliwatem wielkich mistrzów⁶. Nie ma powodu, by kwestionować podległość tych obszarów po 1309 r. władzom zakonnym rezydującym w Malborku, ale nie można zgodzić się z sugestią U. Nießa, że już wówczas były tworzone kamery-baliwaty, których głównym zadaniem było finansowanie centralnej kasy wielkomistrzowskiej.

Badania dotyczące funkcjonowania krzyżackiej administracji zarówno w Rzeszy, jak i w pruskim władztwie terytorialnym wskazują jednoznacznie, że system kamer (których rolę w państwie zakonnym w Prusach spełniały wójtostwa i prokuratorstwa podległe bezpośrednio zwierzchnictwu wielkich mistrzów) zaczął powstawać dopiero za rządów Wenera von Orseln (1324—1330), a rozbudowywany i udoskonalany był przez jego następców⁷. Nieprzypadkiem więc chyba od połowy lat dwudziestych XIV w. w listach świadków dokumentów wydawanych przez najwyższych zakonnych dygnitarzy w Prusach zaczynają pojawiać się komturzy zarządzający tworzonymi w prowincji niemieckiej kamerami-baliwatom wielkich mistrzów. Ich podróże do Prus musiały ściśle wiązać się z dokonywanymi przekształceniami w sposobie funkcjonowania jednostek administracyjnych nad którymi sprawowali władzę.

W 1326 r. w Malborku przebywał komtur ziemski Czech i Moraw Leo von Thyssow wraz z czterema podległymi mu komturami poszczególnych domów krzyżackich z tego obszaru⁸. Rację miał chyba Klaus Militzer, który domyślał się szczególnych powodów wezwania przez wielkiego mistrza Wenera von Orseln do Malborka aż pięciu urzędników zakonnych z Czech. Mogło tu chodzić o zamiar przekształcenia przez najwyższego zwierzchnika Zakonu tej jednostki administracyjnej w baliwat-kamerę, który w czasie tej wizyty mógł być przedstawiony komturom z Czech⁹. „Iesco provincialis per Bohemiam” znalazł się ponadto wśród świadków (wyłącznie dygnitarzy zakonnych z Prus) dokumentu przejęcia przez Krzyżaków drogą zastawu ziemi słuńskiej, wystawionego 27 lutego 1329 r. w Malborku przez wielkiego mistrza Wenera von Orseln¹⁰. Kolejny komtur ziemski Czech Otto von Völkermarkt brał udział w wielkiej

Verwaltungsstrukturen in Preußen durch den Deutschen Orden bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts, Wiesbaden 1998, ss. 78—84.

5 *Urkundliche Zeugnisse*, nr 15, s. 217, w: U. Nieß, op. cit.

6 U. Nieß, op. cit., s. 168.

7 K. Militzer, *Die Entstehung*, s. 138 i n.; S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228—1410. Rozwój — Przekształcenia — Kompetencje* (w druku).

8 J. Hennerle, *Die Deutschordens-Ballei Böhmen in ihren Rechnungsbüchern 1382—1411*, Bonn 1967, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 22, s. 20.

9 K. Militzer, *Die Entstehung*, ss. 149—150.

10 Pr. Ub. II, nr 636a.

kapitulie krzyżackiej w Malborku na przełomie sierpnia i września 1337 r.¹¹ Stosunkowo częsta obecność od 1326 r. dygnitarzy z baliwatu czeskiego w Prusach mogłaby uzasadniać przypuszczenie, że stał się on już wówczas kamerą wielkich mistrzów.

Nie wiadomo dokładnie, czy baliwat Bolzano (Bozen) podlegał przed 1309 r. zwierzchnictwu wielkich mistrzów, czy niemieckich mistrzów krajowych¹². K. Militzer hipotetycznie zakładał, że to komturstwo ziemskie stało się kamerą wielkich mistrzów również za czasów Wernera von Orseln. Jednak na poparcie swojej sugestii przedstawił list z 22 października 1351 r., w którym komtur ziemski z Bolzano informował ówczesnego wielkiego mistrza Henryka Dusemera o odwołaniu na kapitule prowincjalnej komtura ze Sterzing i komtura domowego z Bolzano za uczynione przez nich długi¹³. Zarówno to źródło, jak i późniejsze, dokumentujące bezpośrednią ingerencję wielkich mistrzów w sprawę obsady personalnej tego komturstwa ziemskiego¹⁴, wskazują jednoznacznie na fakt, że była to już wówczas kamera najwyższych zwierzchników Zakonu. Czy jednak rzeczywiście jej twórcą był wielki mistrz Werner von Orseln? K. Militzer nie zwrócił mianowicie uwagi na inne źródła, które pozwalałyby uściślić czas jej powstania. 15 sierpnia 1336 r. wielki mistrz Dietrich von Altenburg wydał w Pasłęku dokument, mocą którego nadawał niejakiemu Gedethe 4 łany w miejscowości Tusseinen (dziś nie istniejąca, położona na północ od Miłakowa). Z kolei wielki komtur, a zarazem komtur gniewski Henryk Reuss von Plauen 1 września 1336 r. w Gniewie odnowił i rozszerzył dokument lokacyjny dla Wielkiego Garca (12,5 km na pń.-zach. od Gniewa). Wreszcie 15 września 1336 r. doszło w Toruniu do układu między władzami Zakonu a franciszkanami z Nowego w sprawie budowy tamtejszego klasztoru. We wszystkich tych trzech dokumentach na listach świadków w gronie wyłącznie pruskich dygnitarzy

11 Pr. Ub. III/1, nr 127.

12 K. Militzer opowiadał się za jego podporządkowaniem w tym czasie władzy wielkich mistrzów i głównej kapituły Zakonu — K. Militzer, *Die Entstehung*, ss. 100—106; idem, *Von Akkon zur Marienburg. Verfassung, Verwaltung und Sozialstruktur des Deutschen Ordens 1190—1309, Marburg 1999*, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 56, ss. 299—302.

13 K. Militzer, *Die Entstehung*, s. 156.

14 Wyraźna ingerencja w obsadę personalną kamer-baliwatów ze strony wielkich mistrzów jest dowodem na ich bezpośrednie podporządkowanie najwyższym zwierzchnikom Zakonu. Przykładowo w 1344 r. komturem ziemskim w Bolzano został dotychczasowy komtur bierzgłowski Jan Nothaft. Ten sam ponownie objął tę godność w 1351 r. po odwołaniu go z funkcji komtura toruńskiego. Gdy w 1355 r. na skutek nieposuszeństwa wobec wielkiego mistrza Jan Nothaft został pozbawiony zwierzchnictwa nad kamerą-baliwatem w Bolzano, jego miejsce miał zająć dotychczasowy elbląski komtur domowy Fryderyk von Trier. Analogiczne spostrzeżenia odnoszą się do zasad obsady administracyjnej innych baliwatów-kamer wielkomistrzowskich. Przykładowo po konflikcie, do jakiego doszło między najwyższymi dygnitarzami zakonnymi w Prusach w początku lat dziewięćdziesiątych XIV w., główny — jak się wydaje — oponent wobec nowo wybranego wielkiego mistrza Konrada von Wallenrode — Walrabe von Scharfenberg utracił godności wielkiego komtura, a zarazem komtura gdańskiego i został oddelegowany na urząd zwierzchnika komturstwa ziemskiego w Austrii, wówczas niewątpliwie baliwatu-kamery wielkomistrzowskiej — Pr. Ub. V/1, nr 356; H. Koeppe, *Der Fall des Gebietigers Johann Nothaft, w: Acht Jahrhunderte Deutscher Orden in Einzeldarstellungen*, hrsg. v. K. Wieser, Bad Godesberg 1967, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 1, ss. 156—163; S. Józwiak, *Nothaft Jan, w: Toruński Słownik Biograficzny*, red. K. Mikulski, t. 1, Toruń 1998, ss. 185—186; tenże, *Funkcjonowanie centralnych organów władzy Zakonu Krzyżackiego w Prusach u schyłku XIV wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1999, nr 3, ss. 321—326. Należy tu podkreślić, że zarządcy kamer-baliwatów wielkomistrzowskich w Rzeszy byli nierzadko rekrutowani spośród braci z Prus.

krzyżackich pojawiał się „bruder Albrecht hertzog gebohren von Braunschwig landcomptur zu Bozen”¹⁵. Co robił w Prusach komtur ziemski z Bolzano w sierpniu—wrześniu 1336 r.? Czy przypadkiem jego wizyta nie wiązała się z przekształceniem zarządzanej przez niego jednostki administracyjnej w baliwat-kamerę wielkich mistrzów? W świetle powyższych rozważań nad podobnymi reformami, które objęły komturstwo ziemskie Czech i Moraw w latach dwudziestych XIV w., byłoby to bardzo prawdopodobne. Tym samym więc baliwat-kamera wielkich mistrzów w Bolzano powstałaby nie za czasów Wenera von Orseln, ale dopiero w początkowym okresie rządów Dietricha von Altenburg¹⁶.

Rację miał chyba K. Militzer, który uznał, że przed 1309 r. komturstwo ziemskie Austrii nie było podporządkowane krajowym mistrzom niemieckim, lecz bezpośrednio zwierzchnictwu wielkich mistrzów¹⁷, choć trudno wskazać na to przekonujące dowody¹⁸. Brak również przekazów źródłowych, które pozwalałyby doszukiwać się momentu przekształcenia tego komturstwa ziemskiego w kamerę-baliwat wielkich mistrzów już w 1326 r., jak to nieco zbyt pochopnie przyjmował K. Militzer¹⁹. Stało się to chyba dopiero za czasów Dietricha von Altenburg. W czasie kapituły generalnej pod koniec sierpnia 1337 r. przebywał bowiem w Malborku komtur ziemski Austrii Herman Kudorff²⁰. Fakt ten wraz ze zwróceniem uwagi na karierę, jaką od 1338 r. urzędnik ten zrobił w Prusach, dochodząc do godności wielkiego szpitalnika²¹, mogłby wskazywać na to, że przekształcenie austriackiego komturstwa ziemskiego w baliwat-kamerę wielkich mistrzów miało miejsce dopiero pod koniec lat trzydziestych XIV w.

Inna była geneza dwóch dalszych baliwatów-kamer wielkich mistrzów: koblenckiej i alzacko-burgundzkiej. K. Militzer słusznie zakwestionował tezę Hansa Limburga o podległości w XIII w. baliwatu koblenckiego bezpośred-

15 Pr. Ub. III/1, nr 76, nr 78, nr 79.

16 Najnowsze badania dla Prus wskazują, że proces przekształceń pewnych terytorialnych jednostek administracyjnych na tych obszarach w kamery wielkomistrzowskie (wójtostwa lub prokuratorstwa) również przebiegał stopniowo i był kontynuowany jeszcze w drugiej połowie XIV w. — por. S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy*.

17 K. Militzer, *Von Akkon*, ss. 261—265.

18 W liście z lat 1270—1285 brat-rycerz krzyżacki Otto von Peugen prosił komtura ziemskiego Austrii, aby ten wysłał go poza prowincję — do Czech lub Prus — Pr. Ub. I/2, nr 478. Gdyby wówczas to komturstwo ziemskie podlegało niemieckiemu mistrzowi krajowemu, temu ostatniemu urzędnikowi przysługiwałoby wyłączne prawo podejmowania decyzji o wyekspediowaniu brata z prowincji. Tak było przed 1309 r. w Prusach, gdzie komtur ziemi chełmińskiej nie mógł samodzielnie decydować (bez zgody tamtejszego mistrza krajowego) o rotacjach personalnych między poszczególnymi konwentami — por. S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy*. Skoro więc w tym przypadku władnym podjęcia takiej decyzji miał być komtur ziemski Austrii, to urzędnik ten musiał wówczas podlegać bezpośrednio zwierzchnictwu wielkich mistrzów, z ramienia których dysponował takimi kompetencjami.

19 K. Militzer, *Die Entstehung*, s. 155.

20 Na liście świadków dokumentu przyzwolenia na budowę trzeciego ołtarza w kaplicy zamku krzyżackiego w Wiedniu, wystawionego 24 VIII 1337 r. w Malborku przez wielkiego mistrza Dietricha von Altenburg, wystąpił m.in. komtur ziemski Austrii Herman Kudorff — Pr. Ub. III/1, nr 127.

21 Zanim w 1347 r. został on wielkim szpitalnikiem, w 1328 r. był on bratem-rycerzem w konwencie pokarmińskim, w latach 1335—1337 — komturem ziemskim w Austrii, a między 1338 a 1346 r. — komturem gnieńskim — Pr. Ub. II, nr 632; *Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien*, hrsg. v. G. v. Pettenegg, Bd. I (1170—1809), Prag—Leipzig 1887, nr 1102; Pr. Ub. III/1, nr 127, nr 246; Pr. Ub. IV, nr 69, nr 208.

niemu zwierzchnictwu wielkich mistrzów i istnieniu tam już wówczas kamery najwyższego zwierzchnika Zakonu²². Do 1309 r. baliwat ten — jak się wydaje — podlegał krajowym mistrzom niemieckim. Sytuacja ta zmieniła się w nieznanym bliżej okolicznościach po tym czasie. K. Militzer sugerował, że stało się to za rządów wielkiego mistrza Wenera von Orseln, choć zauważył również, że bezpośredni dowód na istnienie tam kamery pochodzi dopiero z 1359 r.²³ W liście wysłanym przed 1 czerwca 1359 r. do króla Anglii Edwarda III wielki mistrz Winrich von Kniprode przypominał monarsze, że jego poprzednicy uiszczali coroczną rentę na rzecz Krzyżaków w wysokości 40 grzywien, wpłacaną do domu zakonnego w Koblencji tytułem finansowego wsparcia militarnego zaangażowania Krzyżaków w wojnie z poganami. Wielki mistrz wyraził swoje zaniepokojenie, że w ciągu ostatnich trzech lat świadczenie to nie napłynęło²⁴. Rację miał chyba K. Militzer, który zauważył, że ponowne zasugerowanie przez wielkiego mistrza domu zakonnego w Koblencji, jako miejsca wpłacania tej renty mogłoby wskazywać na funkcjonowanie tam już wówczas baliwatu-kamery wielkomistrzowskiej²⁵. Czy powstała ona jednak już w czasach Wenera von Orseln? Wydaje się, że nie. W każdym razie w dokumencie zakupu od Jana Luksemburskiego ziemi dobrzyńskiej za 2800 kop groszy praskich, wystawionym 30 marca 1330 r. prawdopodobnie w Koblencji przez wysłanników wielkiego mistrza z Prus — komtura gniewskiego Günthera von Schwarzburg i pokrzywieńskiego — Henryka Reuss von Plauen, była mowa o poręce finansowej tego układu ze strony niemieckiego mistrza krajowego Züricha von Stetten i komtura koblentkiego Jakuba von Triel. Wysłannicy z Prus w imieniu wielkiego mistrza zobowiązywali się do pokrycia ewentualnych szkód, które z racji wypłaty tej sumy poniosłyby dobra wspomnianych dygnitarzy zakonnych z Niemiec²⁶. Wzmianka ta mogłaby świadczyć o tym, iż Koblencja nie była jeszcze wówczas baliwatem-kamerą wielkich mistrzów, lecz podlegała niemieckim mistrzom krajowym. Dopiero więc po 1330 r. mogło dojść do wspomnianych przekształceń.

Nie ma wątpliwości co do tego, że komturstwo ziemskie alzacko-burgundzkie od momentu jego utworzenia do połowy lat osiemdziesiątych XIV w. podlegało zwierzchnictwu niemieckich mistrzów krajowych. Dopiero wówczas, a konkretnie w 1386 r. wielki mistrz Konrad Zöllner von Rotenstein udzielił mistrzowi niemieckiemu Zygfydowi von Venningen pożyczki w wysokości 60 tys. guldenów na spłatę długów poszczególnych, podległych mu prowincji pod zastaw baliwatu alzacko-burgundzkiego, który do czasu zwrotu pożyczki miał się stać kamerą wielkiego mistrza. Trudności płatnicze prowincji niemieckich pogłębiały się jednak. W 1394 r. z sumy pod zastaw komturstwa ziemskiego alzacko-burgundzkiego pozostało jeszcze do spłacenia 55900 guldenów. W 1396 r. mistrz niemiecki Konrad von Egloffstein poprosił wielkiego mistrza Konrada von Jungingen o darowanie długu i zwrot zastawionego baliwatu.

22 H. Limburg, op. cit., ss. 35—41; K. Militzer, *Die Entstehung*, s. 143 i n.

23 K. Militzer, *Die Entstehung*, s. 148.

24 Pr. Ub. V/2, nr 738.

25 K. Militzer, *Die Entstehung*, s. 148.

26 Pr. Ub. II, nr 687.

Najwyższy zwierzchnik Zakonu zgodził się umorzyć 50 tys. guldenów, ale przekazanie komturstwa ziemskiego uzależnił od spłaty reszty, której i tak gałąź niemiecka nie była w stanie uiścić. W związku z tym baliwat alzacko-burgundzki pozostawał nadal kamerą wielkich mistrzów²⁷.

Pewne przesłanki źródłowe zdają się wskazywać, że zabiegi ze strony wielkich mistrzów mające na celu przekształcenie tego komturstwa ziemskiego w bezpośrednio im podporządkowany baliwat-kamerę rozpoczęły się już znacznie wcześniej. W kapitule generalnej Zakonu, zwołanej do Malborka w początkach czerwca 1347 r., oprócz najwyższych dostojników krzyżackich z Prus i Inflant brali dowodnie udział również: Wolfram von Ellenburg — mistrz krajowy Niemiec, Mangold von Brandis — komtur ziemski Alzacji oraz Henryk von Rinkenburg — komtur ziemski Lotaryngii²⁸. Kompanem wielkiego mistrza był wówczas Werner von Brandis — brat komtura ziemskiego Alzacji²⁹. Ciekawe jest to, że już po 11 czerwca 1348 r. został on przerzucony z Prus do baliwatu alzacko-burgundzkiego, gdzie przez szereg lat pełnił różne funkcje komturskie. W 1378 r., a więc niedługo przed przekształceniem tego baliwatu w kamerę wielkomistrzowską, Werner von Brandis został jego komturem ziemskim³⁰. Trudno oczywiście z całą pewnością stwierdzić, jaki wpływ na podporządkowanie baliwatu alzacko-burgundzkiego bezpośrednio zwierzchnictwu wielkich mistrzów miał Werner von Brandis. Można się jednak domyślać, że jego wcześniejsza osobista znajomość z dygnitarzami pruskimi (w tym z wielkim mistrzem Winrichem von Kniprode) mogła tu być nie bez znaczenia.

Baliwaty-kamery w Rzeszy były to terytorialne jednostki administracyjne, których zarządcy podlegali bezpośrednio zwierzchnictwu najwyższych dygnitarzy Zakonu rezydujących w Prusach, a każda z nich musiała określoną sumę z ich dochodów regularnie przekazywać do kasy (kamery) wielkomistrzowskiej. Od połowy lat dwudziestych XIV w. na listach świadków dokumentów wydawanych przez najwyższych dygnitarzy Zakonu Krzyżackiego w Prusach zaczęli pojawiać się komturzy, którzy byli zwierzchnikami tworzonych w prowincji niemieckiej baliwatów-kamer wielkich mistrzów. Ich podróże do Prus musiały wiązać się ściśle z dokonywanymi przekształceniami w sposobie funkcjonowania jednostek administracyjnych, nad którymi sprawowali władzę.

Na tej podstawie nie da się utrzymać tezy niektórych badaczy, że proces przekształcania pewnych terytorialnych jednostek administracyjnych w prowincji niemieckiej w baliwaty-kamery wielkich mistrzów miał miejsce jeszcze przed 1309 r. Co więcej, nie można również zgodzić się z tezami A. Sielmana i K. Militzera, że twórcą czterech tego typu baliwatów-kamer (czesko-morawskiego, austriackiego, koblenckiego i bolzańskiego) był wielki mistrz Werner von Orseln (1324—1330). Temu najwyższemu zwierzchnikowi Zakonu bezspornie da się

27 H. Gersdorf, *Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union. Die Amtszeit des Hochmeisters Konrad Zöllner von Rotenstein (1382—1390)*, Marburg/Lahn 1957, ss. 19—20; K. Militzer, *Die Entstehung*, ss. 158—159.

28 Uczestnicy kapituły pojawili się na liście świadków dokumentu wydanego 5 VI 1347 r. w Malborku przez wielkiego mistrza Henryka Dusemer, rozsądającego spór między Starym a Nowym Miastem Toruniem — Pr. Ub. IV, nr 208.

29 Pr. Ub. IV, nr 208 — uwagi wydawców.

30 Pr. Ub. IV, nr 337 — uwagi wydawców.

jedynie przypisać zapoczątkowanie tworzenia systemu baliwatów-kamer zarówno w Prusach (ich rolę pełniły niektóre wójtostwa i prokuratorstwa), jak i w Rzeszy (niewątpliwie z jego inicjatywy komturstwo ziemskie czesko-morawskie przekształcono w baliwat-kamerę wielkomistrzowską). Pozostałe zmiany tego typu zostały przeprowadzone dopiero za następców Wernera von Orseln.

Der Aufenthalt der Würdenträger des Deutschen Ordens aus dem Reich in Preussen und die Bildung der Kammerballelen der Hochmeister im 14. Jahrhundert

Zusammenfassung

Seit der Mitte der zwanziger Jahre des 14. Jahrhunderts kamen in den Zeugenlisten der durch die höchsten Würdenträger des Deutschen Ordens in Preussen herausgebrachten Dokumente die Komturen zum Vorschein, die die Vorgesetzten der in der deutschen Provinz entstehenden Kammerballelen der Hochmeister waren. Ihre Reisen nach Preussen hingen mit den Umgestaltungen in der Arbeitsweise der Verwaltungseinheiten eng zusammen, über die sie ihre Macht ausgeübt haben. Auf dieser Grundlage lässt sich die These mancher Forscher nicht halten, dass der Umgestaltungsprozeß gewisser territorialer Verwaltungseinheiten in der deutschen Provinz in den Kammerballelen der Hochmeister noch vor 1309 zustande kam. Ebenso wenig lässt sich die These aufrecht erhalten, der Gründer fast aller Kammerballelen dieses Typs sei der Hochmeister, Werner von Orseln (1324—1330) gewesen. Diesem höchsten Vorgesetzten des Ordens kann man zweifelsohne nur den Beginn zur Gründung des Systems von Kammerballelen sowohl in Preussen (diese Rolle spielten manche Vogteien und Pflegeämter), als auch im Reich (auf seine Initiative wurde die Kandkomturei Böhmen-Mähren in eine Hochmeisterkammerballele umgewandelt) zuschreiben. Die sonstigen Veränderungen dieses Typs wurden erst durch die Nachfolger von Werner von Orseln durchgeführt.

Übersetzung Krzysztof Ruchniewicz